

Comiteit van Terugkeer

TE LONDEN.

25 Januari 1919.

Kosteloze terugkeer. — De uitwijkelingen, die wenschen naar het Vaderland terug te keeren op de kosten van de Britsche Regeering, moeten vóór 1 Maart een aanvraag-formulier invullen, die zij kunnen bekomen in de bureelen van elk Politiebureau van Groot-Londen (Metropolitan Police Stations) of op het Sekretariaat van het Uitwijkelingencomiteit van hun distrikt.

Zij, die hun formulier niet ingevuld hebben vóór 1 Maart, zullen niet meer kunnen genieten, noch van kosteloos vervoer, noch van onderstand vanwege de Engelsche Comiteiten.

De uitwijkelingen, die hun aanvraag-formulier ingevuld en hun vertrekkaart ontvangen hebben, en die — zonder wettige reden — hun groep niet vervoegen op den bepaalden dag, zullen niet meer kosteloos overgevoerd worden.

Afzonderlijke terugkeer. — De Belgen, die op eigen kosten wenschen terug te keeren, kunnen een der volgende wegen kiezen:

a) Lijn Folkestone-Boulogne. Men moet zich wenden: 1° tot de Sûreté Militaire, 132, Charing Cross Road; 2° tot het Belgisch Consulaat, 37, Bedford Square: 3° tot het Bureau van Controol der Paspoorten, 18, Bedford Square.

b) Lijn Harwich-Antwerpen, (vervoerprijs £ 3 per persoon). Zich laten opschrijven op het Bureau van Terugkeer, General Buildings, Aldwych.

c) Lijn Dover-Oostende, (reis Londen-Oostende, 1^e klas £ 1/16/1, 2^e klas £ 1/6/2, 3^e klas £ 1/2/3). Zich laten inschrijven op het Bureau van Terugkeer, General Buildings, Aldwych.

d) Kabienen van eerste klas zijn insgelijk beschikbaar aan boord van de schepen, die uitwijkelingen naar Antwerpen overvoeren op kosten van het Britsch Gouvernement, (prijs der reis £ 3). De aanvragen moeten schriftelijk gedaan worden aan M. Campbell, Belgian Repatriation Department, General Buildings, Aldwych.

Formaliteiten. — De Belgen die zich rechtstreeks naar België begeven, moeten bij hun vertrek voorzien zijn van hun "Identity Book" en van hun "Ration Books". Bij hun aankomst in België moeten de passagiers hun nationaliteit bewijzen. De Belgen moeten dus in het bezit zijn van hun voorloopig certificaat van nationaliteit. Een paspoort, zelfs van rechtswege vervallen, is voldoende.

De vreemdelingen, zelfs zij die in België verbleven, moeten een paspoort bezitten en een toelating, afgeleverd door de Belgische Sûreté Militaire, 132, Charing Cross Road, W.C.

Reisgoed. — De uitwijkelingen, zoowel zij die op eigen kosten heengaan, als zij die vervoerd worden op de kosten van het Britsch Gouvernement, mogen 300 pond reisgoed medenemen. De uitwijkelingen, aan wien onder de wapens geroepen militairen hun bezit toevertrouwd, mogen het reisgoed dezer militairen medenemen, buiten de 300 pond, waarop zij recht hebben.

De reizigers, die gebruik maken van de lijn Dover-Oostende, mogen 75 kilogr. aangegeven reisgoed medenemen en daarbij 25 kilogr. reisgoed aan de hand dragen. Zij hebben kosteloos recht op 25 kilogr. Het bijkomend wordt gerekend aan 2 sh. per 10 kilogr.

Aan boord der Harwich-booten, mogen de reizigers 150 pond aangegeven reisgoed medenemen; voor het bijkomend is 1 sh. 6 d. te betalen per 20 pond. Het maximum gewicht, dat toegelaten is, bedraagt 200 pond.

Voor het verzenden naar België van meer reisgoed, worden de uitwijkelingen verzocht zich te wenden tot een verzendingshuis.

East west, home's best?

De repatriëring van de Belgen uit Engeland na WO I

Eind 2017 stelde Amsab-ISG de virtuele tentoonstelling over Belgische vluchtelingen in Engeland tijdens WO I voor: www.belgianrefugees14-18.be. Die tentoonstelling belicht aan de hand van getuigenissen onder meer de terugkeer van de vluchtelingen aan het einde van de oorlog. Dat aspect van het vluchtelingenverhaal zetten we in dit artikel in de kijker. Vanaf eind augustus 1914, enkele weken na de inval van de Duitsers, werden duizenden Belgen naar Engeland geëvacueerd. Al van bij hun aankomst troffen de Britten voorbereidingen voor hun terugkeer naar België. Onder leiding van Lalla Vandervelde, de Engelse echtgenote van minister van Staat en 'patron' van de Belgische Werkliedenpartij Emile Vandervelde begon het Belgian Repatriation Fund in september 1914 geld in te zamelen voor die terugreis. De meesten dachten toen immers nog dat de oorlog tegen kerst van dat jaar al voorbij zou zijn. Na de wapenstilstand wilde de Britse overheid de Belgen zo vlug mogelijk terugsturen. Dit resulteerde in overijlde en drieste maatregelen om elke vluchteling het land uit te krijgen.¹

Richtlijnen van het Belgische ministerie van Binnenlandse Zaken. Er mochten maar beperkte hoeveelheden bagage mee terug. (KADOC-KU Leuven)

Een gedwongen terugkeer

Na de 'Shell Crisis', het schandaal dat was uitgebroken nadat *The Times* op 14 mei 1915 had bericht over het munitietekort aan het front, waren de Belgen massaal ingezet in de Britse oorlogsindustrie. Maar samen met de oorlog stopte ook de tewerkstelling van de Belgen. Door de grote werkloosheid na de wapenstilstand raakte de vakbondskas van de Centrale van Belgische Metaalbewerkeren in Engeland in de problemen. De uitbetalingen stopten op 7 december 1918. De Britse overheid was vooral beducht voor fricties tussen de Belgische werklozen en de Britse onderdanen, en gaf begin 1919 via de hulpcomités nog een speciale toelage aan de Belgische werklozen. Maar die was beperkt tot de periode tot de repatriëring.

Vakbondsleider Willem Eekelers schatte eind 1918 dat circa 5 procent van de Belgen eigenlijk in Engeland wilde blijven. Waarschijnlijk had hij het bij het rechte eind. Op het moment van de repatriëring meldden verschillende Engelse hulpcomités gevallen van Belgische gezinnen die weigerden naar huis terug te keren.² Maar toen in de lente van 1919 ook de hulpcomités verdwenen, hadden de vluchtelingen die niet in hun onderhoud konden voorzien geen andere keuze dan het land te verlaten.

Ingenieurs en arbeiders van Birtley waren bij de eerste Belgische vluchtelingen die vertrokken, december 1918. Foto: Julien Dedrie (Newcastle City Library)

Tot in mei 1919 konden ze voor rekening van de Britse staat naar Antwerpen afreizen vanuit verschillende havensteden zoals Hull, Newcastle, Southampton of Tilbury. De Spaanse griep, een erg koude winter, zeemijnen en havenstakingen zorgden echter voor enig oponthoud.

De eerste door de Britse overheid beschikbaar gestelde schepen vertrokken vanuit Hull in december 1918. De Belgen die in de munitiefabriek in Birtley bij Newcastle hadden gewerkt – meestal gewonde en afgekeurde soldaten – waren bij de eersten die vertrokken. Overal werden afscheidsfeesten voor de vluchtelingen georganiseerd waar ze geschenken ontvingen om mee te nemen naar huis.

Tijdens de oorlog had de Britse staat via de Local Government Board het grootste deel van de humanitaire actie aan het War Refugees Committee, een koepel van meer dan 2.500 plaatselijke hulpcomités, gedelegeerd. Na vier jaar lang voor de vluchtelingen te hebben gezorgd, werden die uit de besprekingen omtrent de repatriëring geweerd. Alle verantwoordelijkheid voor de terugkeer lag nu bij de Local Government Board. Die zette politiediensten in om formulieren uit te delen die de vluchtelingen moesten invullen 'ter voorbereiding van hun terugkeer'.

Toen in februari 1919 slechts de helft van hen het vereiste formulier had ingevuld,

Bij hun terugkomst werden de Mechelse vluchtelingen eerst opgevangen in het atelier Mertens in de Bleekstraat. (Stadsarchief Mechelen)

werden de vluchtelingen een kwestie van het Home Office, het ministerieel departement verantwoordelijk voor immigratie, veiligheid en *'law and order'*. Hierdoor werd het beleid ook strenger. Politiediensten bezorgden de vluchtelingen nu 'waarschuwingen' om 'bij de vroegste gelegenheid' te profiteren van de voordelen die er waren om terug te keren. Die haast werd ook ingegeven doordat het *Ministry of Shipping* maar tot eind maart schepen kon garanderen. Die deadline maakte het dus nodig *'[to] get rid of as many as possible'*. Vervolgens kregen de Belgen een finale deadline om het formulier in te vullen. Als ze die taak niet binnen drie dagen afronden, zou hun alle

financiële en logistieke hulp worden ontzegd. De Britten wilden, tot grote vreugde van het Britse volk, hun prioriteiten en middelen volledig inzetten voor de binnenlandse noden.

Begin augustus 1919 bleek uit het centrale vluchtelingenregister dat er zich nog steeds 12.408 Belgen op Britse bodem bevonden. Vanaf midden oktober stelde het Home Office de Belgische overheid verantwoordelijk voor de repatriëring van de resterende vluchtelingen. Die deed een beroep op het vaderlandsgevoel van de Belgen en maande hen aan om terug te keren, omdat zij nodig waren voor de heropbouw van het land.

Een beroerde thuiskomst

De repatriëring was voor vele Belgen traumatisch, niet het minst omdat ze bijna al hun bezittingen moesten achterlaten. Voor sommigen was het vooruitzicht op de terugkeer zelfs dramatisch. Jeanne de Lattin, die tijdens de oorlog in Blackpool verbleef, zegde liever zelfmoord te plegen dan terug te keren naar haar echtgenoot.³

De terugreis uit Engeland verliep voor de meesten via Antwerpen. Op de kaaien van Red Star Line kwamen tienduizenden Belgen aan die met vele problemen werden geconfronteerd: 'In Antwerpen kwamen we toe. De kade stond vol met padvindsters om de mensen te helpen, want er waren veel havenschuimers en ge moest goe opletten of ze stalen alles.'⁴

Bij het uitbreken van de oorlog vluchtte Hélène Govers (geb. 1876), eigenares van een gerenommeerde hoedenwinkel in de Oostendse Boulevard du Midi (nu Alfons Pieterslaan), met haar echtgenoot Theo en hun dochters naar Engeland. Pas op 28 maart 1919 ontving de familie de papieren voor de terugreis: 'Theo is daardoor zeer geërgerd. Op zijn werk wil men graag dat hij vertrekt zodat Engelse werklieden zijn plaats kunnen innemen.' Op 5 april bracht een Russisch schip hen terug: 'We zitten als sardienen in een doos, lijden allemaal onder de koude en slapen van de gehele nacht niet meer.' In Oostende vonden de gezinsleden hun huis volledig vernield terug. Duitse militairen hadden het tijdens de oorlog bewoond.⁵

De voormalige vluchtelingen klaagden dat de opvang in Engeland veel beter was geweest dan de ontvangst bij hun thuiskomst. Enkele Leuvense thuiscomers schreven een brief aan hun burgemeester en schepenen: 'We zijn allemaal erg ontgoocheld over de manier waarop we hier worden ontvangen. Wij komen van ginder, we hebben niets, geen huis, geen meubelen, geen werk, niets, zelfs geen bureau om ons te helpen in onze stad Leuven. Nochtans verdienen wij ook erkenning van het vaderland; want wij hebben dag en nacht munitie gefabriceerd waaraan zo grote nood was, en waarvoor Engeland ons zo heeft gewaardeerd.'⁶

De thuiskomst was dikwijls een grote teleurstelling, vooral voor de vluchtelingen uit de verwoeste gebieden. Tijdens de winter van 1919-1920 waren er slechts 25.000 huizen beschikbaar voor de 45.000 teruggekeerde gezinnen. Honderden families leefden nog jarenlang in erbarmelijke omstandigheden. De vluchtelingen vonden bij aankomst hun huis veelal leeggeroofd terug of ze werden door hun burens scheef bekeken omdat zij in Engeland veilig en zonder financiële zorgen hadden kunnen leven. Anderen vonden hen eerder lafaards. Zo noemde de katholieke volksvertegenwoordiger Arthur Verhaegen hen zelfs '*déserteurs civils*'.

Niet alleen de trage afhandeling van de oorlogsschadedossiers en het tekort aan voedsel leidden tot ergernis en frustratie, ook de jarenlange scheiding van families had zo haar gevolgen. De naar Engeland gevluchte kinderen van 'Meesteremy', de Ieperse schoolmeester Jan Remy Alloing die de oorlog in krijgsgevangenschap in Duitsland had doorgebracht, herkenden hun vader niet meer: 'Ze zullen een zieke man te zien krijgen, die ze papa moeten noemen en voor wie ze stil moeten zijn omdat hij moet rusten. Het onbezorgde

De dertienjarige Clementine De Leender vluchtte na de inval van de Duitsers in Aarschot de stad uit, samen met haar moeder en drie zussen. Niemand herkende de nu zeventienjarige Clementine nog bij haar terugkomst: 'In Aarschot was het net alsof de oorlog niet ten einde was. Huizen en straten waren één puinhoop. [...] Ons huis was vernield en onze winkel totaal leeggeroofd. [...] In de stad was er een groot tekort aan voedsel. Voor wat ersatz honing moesten we in de rij gaan staan, evenals voor bloem en aardappelen. Verder was er weinig of niets te verkrijgen. Gelukkig hadden wij dat voorzien. Van Londen, waar alles nog te krijgen was, hadden we thee, koffie, suiker en allerhande soorten vlees en vis in conserven meegebracht.'⁷ (Foto's: privécollectie Gaby Wittockx)

kinderleven in Engeland wordt afgebroken. [...] Terwijl voor Meesteremy de tijd gedurende de oorlog als het ware is blijven stilstaan, maakt zijn vrouw de maatschappelijke evolutie in Engeland mee en bouwt er meer zelfstandigheid op ...'⁸

Maar er was ook een lichtpuntje voor veel van de voormalige vluchtelingen. Vanaf de zomer van 1915 had de Local Government Board aan de hulpcomités gevraagd om een derde van het loon van de vluchtelingen in te houden. Dat moest op een rekening worden

geplaatst om de vluchtelingen te helpen bij hun terugkeer. Dankzij het spaarpotje dat de familie Van Aerschot zo had opgebouwd in Barnsley (South Yorkshire) kon ze bij haar terugkeer in Haacht zelfs een lapje grond kopen om asperges te kweken.⁹

Zij die bleven

Tussen 15 december 1918 en 6 mei 1919, toen het gratis repatriëringsprogramma werd beëindigd, werden 61.190 vluchtelingen naar

Edgard Domenicus (links op de foto) woonde tot de Eerste Wereldoorlog met zijn ouders, broer Jan en zus Josephine bij de kathedraal in Mechelen. Door hun gebrekkige kennis van de Engelse taal stapten ze in Engeland op de verkeerde trein en arriveerden ze in Liverpool. Daar startte vader Domenicus een kapperszaak. In april 1918 ontving Edgard zijn oproep voor het leger. Gelukkig eindigde de oorlog voor hij naar het front moest. Hij ging terug om in Engeland zijn studies af te maken. Zijn familie reisde in omgekeerde richting en liet Edgard achter. Toen hij architect was geworden, kon zijn diploma in België niet gehomologeerd worden. Hij bleef in Engeland en werd tijdens WO II Brits onderdaan.¹⁰

Antwerpen verscheept. Tussen januari en mei 1919 vertrokken er nog eens 23.776 naar Oostende via Dover. In totaal, en zonder rekening te houden met degenen die met eigen middelen de terugreis betaalden, keerden dus zowat 85.000 Belgen terug tussen november 1918 en mei 1919. Van de bij benadering 200.000 Belgen die in 1918 in Engeland verbleven, settelden zich minder dan 5.000 (2,5 procent) voorgoed aan de andere kant van het Kanaal. De maatregelen die hen moesten ontraden om te blijven, behaalden dus wel degelijk het gewenste resultaat.¹¹

Maar accurate cijfers over de achterblijvers bestaan er niet. Net zomin als over het

aantal Belgen dat in het huwelijk trad met een Britse partner of het aantal Belgische baby's dat tijdens de oorlog werd geboren. Mogelijk bleven er dus meer Belgen in Engeland. Vrouwen die met een Brit huwden, verloren bijvoorbeeld hun Belgische nationaliteit. Tijdens het project verzamelden we heel wat anekdotes.¹² Van de zesduizend, meestal gewonde en afgekeurde soldaten, die in de munitiefabriek in Birtley bij Newcastle hadden gewerkt, besloten er zo'n dertig in Noord-Engeland te blijven. De meesten bleven voor een Engelse vrouw, zoals Louis Langers uit Sint-Lenaerts die bleef voor Flora Edmondson, de pianiste van de plaatselijke

cinema. En Joseph Vermuyten uit Mechelen werd in Birtley verliefd op Maisy Johnson. Ze trouwden en vertrokken na de oorlog naar België, maar keerden uiteindelijk toch terug naar Noord-Engeland om zich er definitief te vestigen.¹³

Angèle, dochter van de Oostendse visser Emiel Delanghe, werd een bekende couturière in Engeland. Tegen 1939 had zij een eigen zaak uitgebouwd in Kensington en opdrachten voor Fortnum & Mason's binnen gehaald. Angèle maakte onder meer ontwerpen voor de hertoginnen van Norfolk en Kent, prinses Margaret en de gezelschapsdames van de koningin, zoals Lady Alice Egerton.¹⁴ Sommige Belgen zochten het geluk ook over de oceaan. De negenkoppige familie van Jef Van Bael uit Booischot verbleef tijdens de oorlog in Sheffield. Door de betere levensomstandigheden in Engeland hadden ze niet veel zin om terug te keren naar België. Het gezin besloot om naar Australië te emigreren. Dat bleek niet zo makkelijk. Niet alleen hadden ze onvoldoende middelen voor de oversteek, maar ze moesten eerst naar België terug om hun papieren in orde te laten maken. Pas in 1924 kon Jef alleen op verkenning naar Australië vertrekken. Tien maanden later volgde zijn tweede oudste zoon Charly. In 1929 was er eindelijk genoeg geld om het hele gezin te laten overkomen.¹⁵

Momenteel lanceren de universiteiten van Leeds, Leuven en Louvain-la-Neuve een online, *crowdsourced* database om verdere informatie te verzamelen over de Belgische vluchtelingen in het VK tijdens maar ook na de Eerste Wereldoorlog. Mogelijk stelt dit project ons beeld bij van het aantal vluchtelingen dat liever in het land van *exile* bleef.

- 1 Hannah EWENCE, Bridging the Gap Between "War" and "Peace": The Case of Belgian Refugees in Britain. In: Hannah EWENCE & Tim GRADY (eds.), *Minorities and the First World War. From War tot Peace*, Palgrave Macmillan, 2017, p. 90.
- 2 Michael AMARA. *Des Belges à l'épreuve de l'Exil: Les réfugiés de la Première Guerre mondiale; France, Grande-Bretagne, Pays-Bas 1914-1918*, Editions de l'Université de Bruxelles, p. 369.
- 3 Hannah EWENCE, Bridging the Gap [...], pp. 89-113.
- 4 Getuigenis Emilie Troniseck. In: Dirk MUSSCHOOT, *Belgen maken bommen*, Lannoo, 2016, p. 134.
- 5 *Een koffer vol verhalen*, Oostende: Willemsfonds, 2008, pp. 40-41.
- 6 Stadsarchief van Leuven, 03/02/1919. Geciteerd in: *Exodus. Belgen op de vlucht 1914-1918*, Exhibitions International, p. 196.
- 7 Clementine DE LEENDER, *Oorlogsjaren van een dertienjarig meisje*, Poëzie Aarschot, 2014, p. 54.
- 8 Mia JESPER, *Meesteremy: verzameld werk met levensverhaal Jan Remy Alloing 1883-1953*, p. 122.
- 9 André VAN AERSCHOT, *Van vluchteling tot vluchteling. Het leven van Haachtse, Rotselaarse en Wakkerzeelse vluchtelingen tijdens de Eerste Wereldoorlog in Engeland*, Kaaithheater/KU Leuven/Trevor vzw, 2015, pp. 92-93.
- 10 Getuigenis Joan Domenicus, dochter van Edgard.
- 11 Michel AMARA, *Des Belges à l'épreuve [...]*, p. 369.
- 12 Meer getuigenissen vindt u op: www.belgianrefugees14-18.be.
- 13 Dirk MUSSCHOOT, *Belgen maken [...]*, p. 133.
- 14 V. SCOTT in: *Daily Mirror*, XXVIII, (06/1949)12, p. 27. Met dank aan MoMu Antwerpen.
- 15 Simonne & Martine VAN BAEL, *De familie VAN BAEL - zoektocht naar de oorsprong van onze stam (-boom)*, onuitgegeven manuscript, 2017, pp. 67-69.